

Meervoudige negatie en Paardekooper z'n begrip 'stapeling'

Wat heeft de RND te bieden?

Georges De Schutter, UAntwerpen en KANTL

Samenvatting

Deze bijdrage heeft als enig doel het uitvoerige en uitstekend berede-
neerde overzicht van gegevens uit Nederlandse en Friese dialecten in
Paardekooper (2015a) te confronteren met dialectgeografisch materiaal
voor dezelfde dialecten uit de *RND* ('*Reeks Nederlandse Dialectatlas-
sen*'). Die gegevens worden visueel gepresenteerd op drie kaarten, en
samengevat in een tabel waarin de gegevens voor negen verschillende
regio's gekwantificeerd worden. Uit allebei die presentaties blijkt dat
er een groot verschil is tussen drie geografische entiteiten: (i) Friesland,
(ii) de zuidelijke helft van het taalgebied, met uitzondering van de
Zeeuwse Eilanden en West- en Frans-Vlaanderen, en (iii) het grote
gebied tussen die twee regio's in. Terwijl de kwantitatieve verhoudin-
gen in (iii) volledig compatibel zijn met Paardekooper z'n visie op
meervoudige negatie (waarbij meervoudige negatie het negatieve gege-
ven versterkt), lijkt in (i) en (ii) in de eerste plaats sprake te zijn van
grammaticalisering en defunctionalisering: de uitdrukkingen met en
zonder negatieherhaling krijgen dezelfde functie. Die neemt in Fries-
land wel een andere vorm aan dan in het grote zuidelijke gebied.

Abstract

This article's aim is to confront Paardekooper's (2015a) vision,
largely based on a vast and meticulous overview of data from Dutch
and Frisian dialects, with geographical data for the same dialects,
taken from the *RND* ('*Series of Dutch Dialect Atlases*'). Those find-
ings are visualised in three maps of the whole language area, and
summarised in a table, taking into account nine different regions.
Both presentations hint at important differences between three major
geographical entities: (i) the province of Frisia in the north, (ii) the
southern half of the language area, with the exception of the Zeeland
Islands and West and French Flanders, and (iii) the rest of the Dutch
language area. In (iii) the ratios between cases with and without
negation doubling in different clauses are clearly compatible with
Paardekooper's vision on multiple negation (the procedure is meant
to reinforce the negation). The proportions found in (i) and (ii) are
probably due to a radical reinterpretation of negation doubling: both

Email
gdeschutter@kantl.be

in Frisia and in the southern area negation doubling must have been grammaticalised and de-functionalised, though the process resulted in different rules in either region.

1. MEERVOUDIGE NEGATIE. GEGEVENS UIT DIALECTENQUÊTES

Paardekooper (2015a) verdedigt het bestaansrecht van elkaar versterkende constructies met meervoudige negatie. Hij keert zich daarmee, zoals in z'n taalbeschouwingen wel vaker gebeurd is, tegen een principe ontleend aan de Latijnse grammatica; die huldigde immers van oudsher het standpunt dat twee negaties in een zelfde syntactische eenheid elkaar opheffen. Voor het Nederlands geldt volgens hem het 'Griekse principe': twee of meer negaties in dezelfde constructie versterken elkaars functie: *hij heeft nooit nergens geen tijd voor* zou dus ongeveer een equivalent zijn van *hij heeft absoluut nooit tijd, hoe miniem ook, voor helemaal niks*. Die stelling onderbouwt de auteur met een massa materiaal zowel van historische als van synchrone aard. Bij dat synchrone materiaal spelen vooral dialecten uit het hele Nederlands-Friese taalgebied een rol als bevoorrechte bronnen. Informatie daarover komt voor een groot deel uit grammaticale beschrijvingen en uit dialectwoordenboeken, maar ook van speciaal over de problematiek geraadpleegde specialisten. Bij heel veel opgaven staan stukjes commentaar van de informatieverstrekkers.

Toch zit hier een vervelend aspect aan vast: praktisch alle gegevens komen van taalbeschouwers, eventueel met een stevige taalkundige achtergrond, 'bevoorrechte' getuigen i.v.m. de structuren van specifieke dialecten, dat is zeker. Maar de kans dat die zich bij de interpretatie van de taalfeiten door bestaande (voor-)oordelen laten leiden (of zich er juist tegen afzetten) is niet te verwaarlozen. Het euvel is nauwelijks te verhelpen; daarop wijzen o.a. ook de zeldzame gevallen waarbij Paardekooper niet-specialisten heeft kunnen bevragen. Uit enkele van die pogingen om de gewone man of vrouw aan het woord te laten, blijkt dat die zich vaak niet bewust zijn van wat ze in de realiteit wel degelijk blijken te gebruiken: een fenomeen waarmee vrijwel alle dialectologen geregeld geconfronteerd worden als ze mensen een vraag voorleggen zoals 'gebruikt u <x> of <y> of allebei?' (en in het laatste geval: 'is er een verschil in het gebruik van <x> en <y>?').

Het lijkt dan ook meer dan zinvol dat in grote materiaalverzamelingen gezocht wordt naar het 'natuurlijke' gebruik van meervoudige negatie. In het beste

geval gebeurt dat in (redelijk) spontaan gesproken taal, zoals de dialectopnames die zowel in Nederland als in België gemaakt zijn in de jaren zestig-zeventig van de twintigste eeuw: een erg (te?) arbeidsintensieve oefening natuurlijk. Minder betrouwbaar, maar daarom niet a priori te verwerpen, zijn grote materiaalverzamelingen zoals die van de *RND* ('*Reeks Nederlandse Dialectatlassen*'). Die hebben alvast het voordeel dat niet direct gevraagd is naar de mogelijkheid van bepaalde constructies, maar dat die wel tevoorschijn kunnen komen bij de 'vertaling' van een in de standaardtaal voorgelegde zin. Het procedé is natuurlijk niet waterdicht, maar we kunnen ervan uitgaan dat als een voorgelegde zin zonder meervoudige ontkenning vervangen wordt door een constructie mét, dat die dan wel op een of andere manier tot het dialect van de proefpersoon zal behoren. Over de frequentie van dat type constructie in het betreffende dialect (algemeen tot misschien wel uiterst zeldzaam) zegt dat niets; het is een welbekend fenomeen dat dialectsprekers vaak speciaal op zoek gaan naar afwijkingen t.o.v. wat voorgelegd wordt, en zo wel eens uitkomen bij 'rariteiten'. Als de constructie ook in opgaven voor naburige locaties opduikt, is dat natuurlijk wel een indicatie dat die tot het regionale dialect behoort en er met enige frequentie gebruikt wordt.

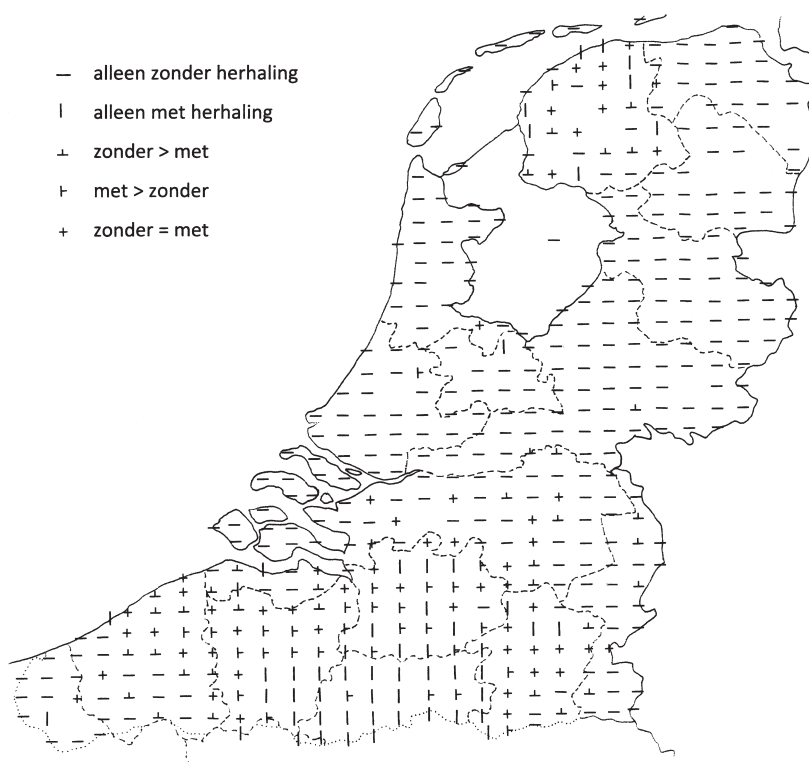
De vragenlijst van de *RND* bevat drie zinnen waarin vervanging van een enkelvoudige negatie door een dubbele denkbaar is (en in de reële materiaalverzameling ook voorkomt):

- *Hij zal het nooit ver brengen* (zin 39); kan worden: *hij zal het nooit niet ver brengen*
- *Hij komt nooit een minuut te laat* (zin 103); kan worden: *hij komt nooit geen minuut te laat*
- *Vastenavond wordt niet veel meer gevierd* (zin 15); kan worden: *vastenavond wordt niet veel niet meer gevierd*

Verderop zal blijken dat een gelukkig toeval¹ voor een interessante oppositie gezorgd heeft tussen de uitdrukkingen *nooit (niet) ver* en *nooit (g)een minuut*. De derde te onderzoeken expressie, *niet veel (niet) meer*, is in se interessant, maar valt buiten het door Paardekooper bestudeerde domein, cf. verder onder punt 4.

Voor de drie expressies heb ik in de volledige *RND*-bestanden genoteerd wat de respondenten opgegeven hebben. Op basis daarvan heb ik drie taalkaarten getekend volgens een procedé dat voor taalfeiten als dit al vroeger vruchtbaar

¹ Zeker op het gebied van de syntaxis is bij het opstellen van de vragenlijst weinig zorg besteed aan de representatie van relevante feiten.

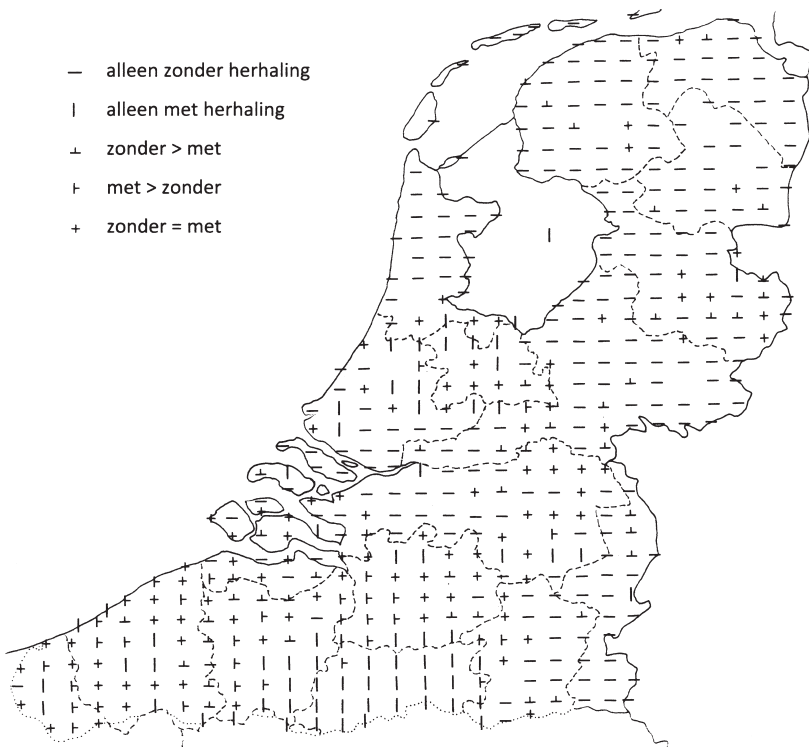
Kaart 1: *nooit (niet) ver*

is gebleken:² per vakje van de Kloeke-kaart wordt opgegeven of de constructie met of zonder dubbele negatie de enige is of dat ze allebei voorkomen, en in het laatste geval of de opgaves qua frequentie gelijk zijn³ of dat een van beide dominant is. Op die manier krijgen wij drie schetskaarten; die zijn vooral bedoeld als steun bij de interpretatie van de gegevens: een echte taal-geografische analyse van de kaartbeelden is niet de doelstelling van deze bijdrage.⁴

² Bij syntactische feiten van dit type zijn nauwelijks echte grenzen te verwachten; het komt er veeleer op aan voor grotere gebieden na te gaan of en in hoeverre alternanten voorkomen.

³ Als de aantallen niet meer dan één eenheid verschillen, wordt het teken voor 'gelijk aantal' gebruikt.

⁴ Voor zo'n analyse is het nodig alle beschikbaar synchron materiaal (waarvan het meeste door Paardekooper (2015a) aangevoerd wordt) opnieuw kritisch te evalueren en met de kaartbeelden in verband te brengen.

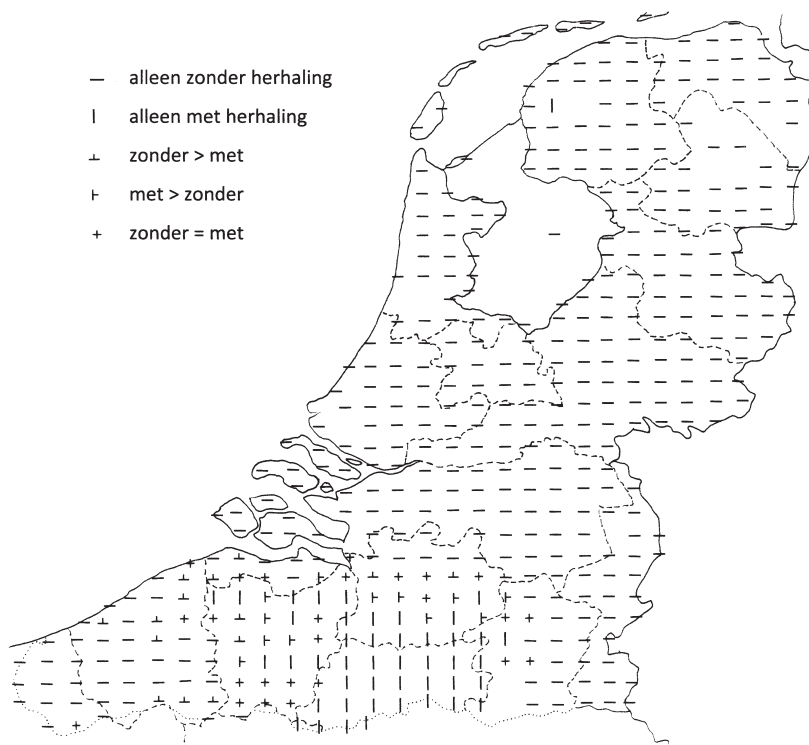

Kaart 2: *nooit (g)een minuut*

2. DE VERSPREIDING VAN MEERVOUDIGE NEGATIE IN NEDERLANDSE EN FRIESE DIALECTEN

Op basis van de geografische distributie van de meervoudige ontkenning in het Nederlands/Friese taalgebied is het mogelijk 9 verschillende gebieden te onderscheiden:

1. Holland en de Zeeuwse Eilanden (vakken A² (nummers 003-010), D, E, K¹ (nummers 001-120) en I¹ (nummers 001-102a van de 'Kloeke'-kaart): meervoudige ontkenning is in dit grote gebied alleen redelijk frequent in *nooit (g)een minuut*; in *niet veel (niet) meer* komt het helemaal niet voor.
2. Friesland (vakken A¹ (nummers 001-002), B en F¹ (nummers 001-051)): hier treffen we iets heel anders aan: herhaalde negatie vinden wij relatief vaak in *nooit (niet) ver*. In beide andere voorgelegde uitdrukkingen komt het voor, maar is het erg zeldzaam.

Kaart 3: *niet veel (niet) meer*

3. Oostelijke dialecten boven het Rivierengebied (Groningen, Drenthe, Overijssel en het noordelijke en centrale deel van Gelderland, vakken C, F² (nummers 052-209), G, M): herhaalde ontkenning is bijna onbestaand; er zijn alleen een paar sporadische vermeldingen bij *nooit (g)een minuut*.
4. West-Vlaanderen en Frans-Vlaanderen (vakken H, N, a en b): meervoudige ontkenning is ver in de meerderheid bij *nooit (g)een minuut*, en komt relatief zelden voor in de twee andere uitdrukkingen, in de zuidelijke helft van het gebied nog minder dan in het noorden.
5. Zeuws- en Oost-Vlaanderen (vakken I² (nummers 103-275) en O): er zijn tussen de noordelijke en de zuidelijke helft van dit gebied zeker wel wat verschillen (minder noteringen van meervoudige negatie in het noorden dan in het zuiden), maar gemeenschappelijk hebben ze dat voor de drie uitdrukkingen de opgaves met meervoudige negatie de meerderheid vormen. En tussen de drie uitdrukkingen zijn er geen grote verschillen in relatieve frequentie.

6. West-Noord-Brabant (vak K^2 (nummers 121-200)): voor *niet veel (niet) meer* zijn er geen noteringen met dubbele negatie; voor de twee andere uitdrukkingen met *nooit* vormen de opgaves met herhaling van de negatie een vrij kleine minderheid, maar het relatieve aandeel van de vermeldingen van negatie-herhaling is niet erg verschillend (cf. de volgende tabel: resp. 10.6% en 14.3%).
7. Het Centraal- en Zuid-Brabantse gebied (vakken K^3 (nummers 201-361) en P) heeft voor de drie expressies een grote meerderheid van gevallen met herhaling (cf. de volgende tabel: resp. 87.0%, 76.8% en 80.6%). Opmerkelijk is bovendien dat herhaling veruit het frequentste is bij *nooit (niet) ver*; bij *nooit (g)een minuut* is het relatieve aandeel van negatieverdubbeling significant lager.⁵
8. Het Rivierengebied in Zuid-Gelderland en het oosten van Noord-Brabant (vak L^1 (nummers 001-271)): het aantal gevallen van negatieherhaling is beperkt; alleen bij *nooit (g)een minuut* neemt het meer dan een kwart voor zijn rekening. Voor *niet veel (niet) meer* zijn er geen opgaven met herhaling.
9. De twee provincies Limburg (vak L^2 (nummers 279-434) en Q) hebben een bijzonder laag aandeel van negatieherhaling; alleen bij *nooit (niet) ver* noteren we bijna 20% van de gevallen, voor de twee andere uitdrukkingen blijven wij ver beneden 10%.⁶

Voor elk van die gebieden heb ik alle relevante gegevens met en die zonder herhaalde negatie opgeteld. Waar beide mogelijkheden opgegeven worden heb ik ze in beide groepen meegeteld. Het cijfermateriaal wordt gepresenteerd in de volgende tabel.

De tabel levert zowel horizontaal (de drie kolommen) als verticaal (de negen rijen) en bovendien ook nog eens bij kruising van die gegevens, heel verschillende verhoudingen op. Een vergelijkbare verdeling (door de drie kolommen heen) van opgaves met en zonder herhaling van negatie-elementen is alleen redelijk goed gerealiseerd voor het zuidelijk-centrale gebied bestaande uit Zeeuws- en Oost-Vlaanderen aan de ene kant, het centrale en zuidelijke deel van het Brabants aan de andere. In alle andere gebieden is het aandeel van herhaling bij *niet veel (niet) meer* vrijwel of zelfs helemaal

⁵ Cf. de cijfers in de volgende tabel: de X^2 -waarde loopt op tot 9.76, wat een probabiteit van .995 oplevert dat er hier een relevante factor aan het werk is.

⁶ Net als in Centraal- en Zuid-Brabant is het verschil tussen de aantallen bij *nooit (niet) ver* en *nooit (g)een minuut* significant: $X = 8.65$, $p \leq .005$.

TABEL

Aantal (+ percentage) van opgaven zonder en met herhaling van negatie in negen regio's van het Nederlands-Friese taalgebied

	<i>Nooit (niet) ver</i>		<i>Nooit (g)een minuut</i>		<i>Niet veel (niet) meer</i>	
	~herh.(%)	+ herh.(%)	~herh.(%)	+ herh.(%)	~herh.(%)	+ herh.(%)
1. Holland-Zeeuwse Eil.	198 (98.5%)	003 (01.5%)	150 (72.1%)	058 (27.9%)	185 (100%)	000 (00.0%)
2. Friesland	053 (58.2%)	038 (41.8%)	108 (96.4%)	004 (03.6%)	096 (99.0%)	001 (01.0%)
3. N.-O. Nederland	270 (100%)	000 (00.0%)	262 (91.3%)	025 (08.7%)	269 (100%)	000 (00.0%)
4. West-Vlaanderen	123 (82.0%)	027 (18.0%)	059 (29.4%)	142 (70.6%)	177 (93.2%)	013 (06.8%)
5. Zeeuws- & Oost-Vl.	084 (27.5%)	222 (72.5%)	099 (31.3%)	217 (68.7%)	085 (25.8%)	244 (74.2%)
6. W.-Noord-Brabant	084 (89.4%)	010 (10.6%)	074 (86.0%)	012 (14.0%)	085 (100%)	000 (00.0%)
7. C. & Z.-Brabant	038 (13.0%)	255 (87.0%)	060 (23.2%)	199 (76.8%)	054 (19.4%)	224 (80.6%)
8. Riv.geb. & O.-N.-Br.	151 (92.1%)	013 (07.9%)	100 (72.5%)	038 (27.5%)	161 (100%)	000 (00.0%)
9. Limburg	113 (81.3%)	026 (18.7%)	116 (93.5%)	008 (06.5%)	104 (97.2%)	003 (02.8%)

onbestaande.⁷ Bij de twee expressies met *nooit* wordt het dan weer erg complex; een overzicht:

- Friesland heeft onder de niet-zuidelijk-centrale gebieden veruit het hoogste relatieve aandeel van opgaves met herhaling bij *nooit (niet) ver*, maar voor *nooit (g)een minuut* is dat type erg zeldzaam.
- West-Vlaanderen heeft voor beide expressies redelijk wat opgaves zowel met als zonder herhaling, maar de verhoudingen zijn omgekeerd t.o.v. die in Friesland: een meerderheid voor herhaling bij *nooit (g)een minuut*, een minderheid voor *nooit (niet) ver*.
- In zekere zin vergelijkbaar is wat wij vaststellen in Holland + Zeeuwse Eilanden, het noorden van Oost-Nederland, het Rivierengebied + oostelijk Noord-Brabant: daar is *nooit (niet) ver* in grote mate immuun voor de herhalingsconstructie, terwijl die wel een zekere frequentie heeft bij *nooit (g)een minuut*.
- Zeeuws- en Oost-Vlaanderen aan de ene kant en Centraal- en Zuid-Brabant aan de andere hebben bij beide constructies een grote meerderheid voor negatieherhaling. Die is telkens wat meer uitgesproken bij *nooit (niet) ver*.⁸
- Ten slotte zijn er dan nog West-Noord-Brabant en Limburg. Gemeenschappelijk hebben die dat de constructie zonder herhaling er voor de twee

⁷ Dat haalt alleen in West-Vlaanderen nog een paar gevallen met *niet veel niet meer*.

⁸ De verhoudingen zijn niet significant verschillend in Zeeuws- en Oost-Vlaanderen; dat zijn ze natuurlijk wel in het Centraal- en Zuid-Brabants.

expressies heel dominant is, maar dat die mét toch ook een redelijke populariteit geniet.

In wat volgt wil ik proberen elementen aan te dragen die dit vrij chaotische beeld toch enigszins in een interpretabel kader kunnen halen. Het is wel duidelijk dat de derde expressie, *niet veel (niet) meer* een heel aparte plaats inneemt. Dat is helemaal in overeenstemming met Paardekooper z'n beslissing om dit type in zijn beschrijving buiten beschouwing te laten (Paardekooper 2015a: 30). Deze atypische constructie wordt verder behandeld in punt 4. Mijn aandacht gaat eerst, in punt 3, uit naar de twee expressies met *nooit*: (*hij zal het) nooit (niet) ver (brengen)* en (*hij komt) nooit (g)een minuut (te laat)*.

3. DE EXPRESSIES MET *NOOIT*

Wij kijken eerst naar de potenties van de twee uitdrukkingen, zoveel mogelijk in termen die gehanteerd worden in Paardekooper z'n analyse. Daarin krijgt het aspect 'stapeling' (wat ik interpreteer als: versterking van het functionele potentieel van de componenten die onder de negatie vallen) enorm veel aandacht.

Gemeenschappelijk hebben de twee uitdrukkingen dat *nooit (niet/geen)* in het zuiden van het Nederlandse taalgebied de combinatie *van z'n leven niet/geen* (met verplichte uitdrukking van *niet/geen*) naast zich heeft.⁹ Aangezien *niet/geen* bij die alternatieve constructie absoluut noodzakelijk is als negatie-uitdrukker, zijn zulke opgaven voor het bepalen van de kwantitatieve verhouding tussen +/- voorkomen van meervoudige negatie buiten beschouwing gelaten.¹⁰ De combinatie met *van z'n leven* is op één lijn te plaatsen met andere combinaties van een niet-negatief woord met *niet*, zoals *iemand niet, ergens/ieverans(t) niet*, cf. o.a. De Schutter (2009) en Paardekooper (2015b).¹¹

⁹ In de RND-opgaven treffen wij dat 131 keer aan, in 4 van de 9 boven onderscheiden regio's: Zeeuws- en Oost-Vlaanderen (56 opgaves), Centraal- en Zuid-Brabant (68), Rivierengebied en Oost-Noord-Brabant (2), Limburg (5).

¹⁰ Ik vermeld alleen nog dat dit type iets frequenter is bij *van z'n leven niet ver* dan bij *van z'n leven geen minuut*: resp. 72 en 51 opgaven.

¹¹ Nog andere alternatieven zijn *van z'n leven nooit (niet)* en *nooit van z'n leven (niet)*. In de RND-opgaven vind ik enkel nog dat laatste in Hoogerheide in Noord-Brabant (I 102a) en Nieuw-Namen in Zeeuws-Vlaanderen (I 144a). Eén enkele keer treffen we ook *ooi(t) niet* aan, in het Oost-Vlaamse Lemberge (I 159). Aan deze typen wordt hier verder geen aparte aandacht besteed. Ze worden gewoon opgeteld bij de opgaves met *nooit (niet)*. Het is wel duidelijk dat hier de negatie een heel sterke nadruk krijgt.

De twee hier beschouwde expressies verschillen sterk in de syntactische functie van de met *nooit* (NEG) verbonden constituent. In *nooit (niet) ver* is dat *ver* (in de opgaven nogal eens vervangen door de lexicale variant *wijd*); *ver / wijd* is zelf een deel van het predicaat, dat verder heel verschillende vormen kan aannemen, b.v. *het ver brengen*, *het ver schoppen*, *ver (terecht) komen*, *ver geraken*; welk werkwoord in het predicaat gekozen wordt is voor onze problematiek niet van belang. In *nooit (g)een minuut* gaat het om een bepaling van duur, die hier echter vooral een maat aanduidt, en meer specifiek een absoluut verwaarloosbare maat: ook als je *een minuut te laat komt*, zal dat vaak (meestal?) niet als iets ergs aangemerkt worden. Daarmee wordt een omgeving gecreëerd waarin Paardekooper z'n notie 'stapeling' heel erg relevant wordt. In Paardekooper (2015a) wordt om de haverklap op het belang van zulke (relativerende) elementen bij 'stapeling' gewezen: eigenlijk wordt met zo'n element een tweede negeerbaar gegeven geïntroduceerd: '*hij komt nooit te laat – (zelfs) geen minuut*'; een zin met zo een 'complex' predicaat is een gewillige prooi voor meervoudige negatie.¹²

Als deze voorstelling klopt, levert het ons alvast een eerste verifieerbare onderzoekshypothese op. We moeten dan in Paardekooper z'n zienswijze veronderstellen dat het relatieve aandeel van meervoudige negatie (met 'stapeling') groter zal zijn bij *nooit (g)een minuut* dan bij *nooit (niet) ver*. Optelling van alle gegevens uit bovenstaande tabel wijst inderdaad in die richting, cf. het volgende staatje:

<i>Nooit (niet) ver</i>		<i>nooit (g)een minuut</i>	
~herh.	+ herh.	~herh.	+ herh.
1114 (64.8%)	594 (35.2%)	1028 (59.4%)	703 (40.6%)

Op het eerste gezicht is het verschil niet enorm groot, maar significant is het zeker wel. De X²-test levert een X²-waarde op van 12.84, wat bij één vrijheidsgraad een waarschijnlijkheid (p-waarde) van minder dan .001 oplevert dat hier toeval in het spel zou kunnen zijn: er is dus heel waarschijnlijk een factor (de factor bedoeld door Paardekooper of een andere natuurlijk) die een bepalende rol speelt in de keuze voor of tegen herhaalde uitdrukking van de negatie.

¹² Wat hier gezegd wordt impliceert niet dat er geen andere constellaties zijn die meervoudige negatie favoriseren; een voor de hand liggende andere kandidaat is een zin met meer dan één onbepaald woord, b.v. '*we hebben <nooit> <nergens> <niet méér> idioten zien rondlopen dan daar*'.

Dat resultaat mag al ‘bemoedigend’ zijn voor het verklaringsmodel-Paardekooper, het laat ons toch wel achter met een enorm aandeel van niet verklaard materiaal. Om dieper door te dringen in de duidelijk toch wel wat (waarschijnlijk zelfs véél) complexere problematiek lijkt de aangewezen weg om eerst de regio’s te gaan bekijken waar de theorie-Paardekooper ten minste in zoverre gevolgd wordt, dat voor *nooit (g)een minuut* een aanzienlijk gunstiger aandeel van herhaling gevonden wordt dan voor *nooit (niet) ver*. Dat zijn dus de regio’s 1, 3, 4 en 8. Tezamen leveren die het volgende beeld op:

<i>Nooit (niet) ver</i>		<i>nooit (g)een minuut</i>	
~herh.	+ herh.	~herh.	+ herh.
742 (94.5)	43 (05.5)	571 (68.5)	263 (31.5)

Die tegenstelling is een flink stuk robuuster. Van minder belang daarbij is dat de X^2 -waarde (179.56) hier vele malen hoger is dan bij het volledige materiaal en de waarschijnlijkheid dat de kwantitatieve verhoudingen op toeval zouden kunnen berusten dus nog enorm veel kleiner. Vooral interessant is, dat het voor *nooit (niet) ver* in al deze gebieden wel erg moeilijk is om de negatie meer dan eens uitgedrukt te krijgen. Het is niet onmogelijk, maar het is voor de respondenten duidelijk geen evidentie geweest om in zin 39 een aanleiding tot ‘stapelning’ te zien, en die door herhaling van de negatie ook te realiseren. Bij *nooit (g)een minuut* was dat allemaal een stuk makkelijker; maar noodzakelijk was het dus ook daar weer niet: kennelijk is de intensifiërende waarde van *een minuut* vanzelf al genoeg om voor een grote pragmatische betrokkenheid (en dus een ‘stapelend’ effect) bij de uitdrukking te zorgen. Toevoeging van een tweede negatief element verhoogt het psychologische effect zeker, maar in de meeste gevallen zal dat door de spreker niet echt als een noodzakelijke voorwaarde ervaren zijn. Het aandeel van de zinnen met herhaling van de negatie is dan ook nog steeds niet de helft van dat zonder herhaling. Maar hoe dan ook, Paardekooper z’n verklaringsvoorstel doorstaat hier de toets met glans.

In de vijf andere gebieden is het cijfermateriaal in flagrante tegenspraak met deze ‘zuivere lijn’-interpretatie. In de vier overblijvende zuidelijke gebieden (grotendeels in België, met daarbij dan ook nog westelijk Noord-Brabant) ontlopen de aandelen van plus- en min-negatieherhaling voor de twee expressies elkaar niet noemenswaardig.¹³ En in Friesland ten slotte zien we de totale

¹³ Limburg is daarbij wel een buitenbeentje, maar die regio heeft met de andere genoemde gebieden in het zuiden gemeen dat *nooit geen minuut* qua relatieve frequentie niet boven *nooit niet ver* uitkomt; cf. verder.

omkering van de hypothese van Paardekooper (2005a): daar treffen we negatieherhaling juist véél vaker aan in *nooit* (*niet*) *ver*.¹⁴

We bekijken eerst het zuidelijke geografische complex: daar is het aandeel van plus en min voor de twee uitdrukkingen met *nooit* telkens fundamenteel vergelijkbaar. In het grootste deel van Centraal- en Zuid-Brabant komt het er in de praktijk op neer dat (vrijwel) uitsluitend herhaling geattesteerd is. De feitelijke alleenheerschappij van de constructie mét herhaalde negatie blijkt ook uit de dialectbeschrijvingen, cf. o.a. de tabel in Paardekooper 2015a: 51: er zijn dialecten met ‘fakultatieve’ en ander met ‘verplichte verbindbaarheid’. Dat betekent dus dat wat er wellicht ooit aan ‘sturende’ factoren aanwezig is geweest (we kunnen de rol daarvan zeker niet uitsluiten), in de loop van de tijden verdwenen is, en dat de meervoudige negatieconstructie gegrammaticaliseerd is: herhaling van de negatie is in het Brabantse kerngebied tot regel verheven, en in de rest van het grote zuidelijke complex een ‘neutraal’ alternatief geworden voor de constructie zonder herhaling. Het is mogelijk dat de keuze tussen beide (dus: al dan niet met meervoudige negatie) door andere dan functioneel-grammaticale factoren gestuurd wordt (te denken valt b.v. aan ritmische factoren), maar een grammaticaal onderscheid lijkt er niet (meer?) te zijn. Ikzelf spreek van huize uit een dialect waarvoor in de *RND* de twee mogelijkheden als equivalent verschijnen (het noordwesten van de provincie Antwerpen), en die gelijkwaardigheid kan ik zonder meer bevestigen.¹⁵ Verder naar het westen en het noorden toe lijkt herhaling van de negatie steeds maar zeldzamer te worden (cf. de kaarten 1 en 2), maar dat gebeurt voor beide expressies met *nooit* in ongeveer dezelfde mate. Dit geografische patroon is in de dialectgeografie uiteraard heel normaal: het fenomeen van de grammaticalisering van de meervoudige negatie is kennelijk in het zuiden van Brabant ontstaan, en heeft zich steeds verder naar het noorden en het westen toe verspreid; maar hoe verder van het epicentrum verwijderd, hoe minder ‘dwingend’ de evolutie was. Het Limburgse gebied heeft in heel beperkte mate aan dezelfde expansie toegegeven; maar zelfs in delen die onmiddellijk

¹⁴ Het verschil is significant op het .001-niveau: $X^2 = 43.8$.

¹⁵ Natuurlijk bestaat emphatische uitdrukking ook in die dialecten; in gesproken taal is de meest voor de hand liggende optie dat *nooit* een heel sterke nadruk krijgt. In mijn eigen dialect (noordwesten van de Antwerpse Kempen) wordt zo een sterk benadrukt woord in principe juist NIET gevolgd door *niet/geen*: *hij zou dat NOOIT (of NOOIT) doen* (met eventueel dus herhaling van het sterk geaccentueerde woord, maar juist zonder toevoeging van *niet*) is naar mijn aanvoelen de normale uitdrukking bij emfase. Een vergelijkbare analyse treffen wij voor constructies met *niks* (*niet*) ook aan bij Pauwels (1958: 451): weglating van *niet* wijst volgens de auteur op grotere betrokkenheid vanwege de spreker.

bij het kerngebied van de grammaticalisering aansluiten is de verspreiding van de dubbele negatie beperkt, veel beperkter in elk geval dan naar het westen en het noorden toe. Een verklaring voor deze grotere resistentie van het Limburgs (in vergelijking met de noordelijk en westelijk aan Zuid-Brabant grenzende gebieden) ligt niet meteen voor de hand.

Voor Friesland kunnen wij van een gedeeltelijk vergelijkbare grammaticalisering uitgaan, zij het dan – gegeven het RND-materiaal – dat het verschijnsel vrijwel beperkt is tot toevoeging van *niet* bij een ander negatief woord. Waar *niet* structureel uitgesloten is, met name in combinaties met andere negatieve woorden zoals *niemand*, *nergens*, en in omgevingen waar *geen* op z'n plaats is, krijgt meervoudige negatie weinig kans.¹⁶ Het is natuurlijk heel goed mogelijk dat er nog andere beperkingen zijn, of dat er een fundamentele regel aan het werk is. Dat na te gaan valt volledig buiten mijn competentie. In elk geval lijkt het Fries voor het verschijnsel van de meervoudige negatie op dezelfde lijn te zitten als het grote zuidelijke gebied: herhaling van de negatie is meer dan waarschijnlijk los komen te staan van Paardekooper z'n notie 'stapeling'.

We kunnen punt 3 als volgt afsluiten: Het Nederlands-Friese taalgebied valt duidelijk uiteen in twee grote delen: in bijna het hele noorden en westen (inclusief West-Vlaanderen in het zuidwesten) lijkt het principe van de functionele 'stapeling', geponeerd door Paardekooper (2015a) een belangrijke factor te zijn. Zowel in Friesland als in een aanzienlijk zuidelijk gebied, daarentegen, lijkt herhaling van negatie geen functionele lading (meer) te hebben. Toch blijkt er, afgezien van Noord-West-Brabant, overal een lichte tot zelfs uitgesproken voorkeur te bestaan om herhaling juist in *nooit (niet) ver*, de RND-constructie waar 'stapeling' het minst waarschijnlijk is, toe te passen. Ter verklaring valt hier misschien te denken aan een niet-grammaticale maar fonetische factor: de ritmiek van de constructie *nooit niet ver* zou als ritmisch beter gevoeld kunnen worden dan die van *nooit ver*, met zijn opeenvolging van beklemtoonde woorden. Dat levert in *nooit (g)een minuut* uiteraard geen verschil op.¹⁷

¹⁶ Paardekooper (2015a: 46-47) geeft, vooral op gezag van het *Frysk Wurdboek*, ook een aantal combinaties met *nimmen ... gjin/nen* e.d. Er wordt wel gesuggereerd dat daarbij beperkingen in het gebruik optreden, maar een precieze beschrijving daarvan is op basis van het gevonden taalmateriaal kennelijk niet te geven.

¹⁷ In West-Noord-Brabant, waar negatieherhaling veel zeldzamer is, zou dan gedacht kunnen worden aan combinatie van de functionele en de ritmische factor, waardoor het verschil tussen de verhoudingen bij de twee constructies weer uitgevlakt zou zijn.

4. DE ATYPISCHE CONSTRUCTIE NIET VEEL (NIET) MEER

Paardekooper (2015a: 30) zet, zoals al in punt 2 vermeld, dit type apart (hij behandelt het verder helemaal niet) op basis van de verschillende syntactische structuur: de verschillende componenten staan niet in een gelijkwaardige relatie t.o.v. de zinsstructuur, maar zijn onderling afhankelijk, en vormen zo een hechte functioneel-syntactische eenheid.¹⁸ Daarbij opereert *niet ... meer* als een negatief element, op dezelfde manier als het eenvoudige *niet* zelf. Eigenlijk zouden wij dus ook mogen verwachten dat *niet meer* als geheel voor het genegeerde woord (hier het onbepaalde telwoord *veel*)¹⁹ komt te staan: *niet + veel* \approx *niet meer + veel*; overigens is dat een volgorde die vooral in het zuiden van het taalgebied herhaaldelijk wordt opgegeven, en in een gebiedje op het zuidelijke deel van de grens tussen Brabants en Limburgs zelfs vrijwel een monopolie verworven heeft; cf. Vanacker (1965: 47-48).²⁰ De functionele verwantschap met *niet* blijkt ook uit het feit dat *niet meer* als het direct bij het predicaat aansluit, in geen enkele variëteit van het Nederlands ‘stapelende’ herhaling door *niet* toestaat, cf.

* Ik geloof dat Wim <*niet meer*> <*niet*> slaapt.

* Ik geloof dat Wim <*nooit (niet) meer*> <*niet*> slaapt.

Evenmin mogelijk is trouwens dat *niet* zelf onmiddellijk gespecificeerd wordt door *niet meer* in z'n geheel (althans niet met een ‘stapelende’ (intensifiërende) functie), cf.

* Ik geloof dat Wim <*niet*> <*niet meer*> slaapt.

¹⁸ In de semantische literatuur geldt *niet meer* als een van de componenten van het logische vierkant, en vormt zo een groep met *al*, *nog* en *nog niet*, cf.

Wim slaapt *al*

Wim slaapt *nog*

Wim slaapt *nog niet*

Wim slaapt *niet meer*

Niet (...) *meer* kan dan ook als een (in bepaalde syntagmata scheidbare) samenkoppeling gelden.

¹⁹ Er zijn ook andere mogelijkheden; de RND geeft in beperkte mate ook informatie over de combinatie *niet anders (niet) meer*, cf. Vanacker (1965: 49-50). Ook woordgroepen met attributieve woorden erin kunnen voorkomen, b.v. *niet veel geld (niet) meer – geen andere bedoeling (niet) meer*, enz.

²⁰ Vanacker (1965) geeft ook een consciëntieus overzicht van andere plaatsen in het zuiden, waar *niet meer veel* opgegeven wordt. Ten noorden van de rijksgrens treffen wij *niet meer veel* maar één keer aan, in Amsterdam (E 109). Daar wordt ook *niet veel meer* opgegeven. In het Duitse grensgebied heeft Entjes het ook één keer genoteerd, in G 099.

Het is heel waarschijnlijk dat *niet meer* in oorsprong, net als b.v. *nog niet*, voor de hele te negeren uitdrukking gestaan heeft, zoals nu nog in het zuidelijke Brabants-Limburgse grensgebied én in een (klein) aantal geïsoleerde dialecten het geval is; maar het is bijna overal opgesplitst geraakt in een pre- en een post-deeltje, en is zo een afstandscompositum geworden. In het centrale en zuidelijke Brabants en het Zeeuws- en Oost-Vlaams is als tweede deel van de afstandskoppeling de hele oorspronkelijke uitdrukking (de ‘samenstelling’ of ‘samenkoppeling’ <*niet + meer*> dus) in de plaats gekomen van het oorspronkelijke simplexwoord *meer*. Op te merken valt trouwens dat <*niet meer*> diezelfde expansie gekend heeft waar, althans aan de oppervlakte, van negatie in geen sprake is, zoals in ‘ze hebben *maar* vijf euro (*niet*) *meer*’²¹ (= ‘ze hebben nog *maar* vijf euro over’) in West- en Oost-Vlaanderen en (delen van) Zuid-Brabant. Ook hier gaat het dus om een grammaticalisering, maar die is dan wel van een heel andere aard dan bij de herhaalde negaties beschreven in punt 3: de herinterpretatie van *niet + meer* leidt tot een soort samenstelling.

5. EEN HEEL VOORLOPIG BESLUIT

Mijn oorspronkelijke doelstelling met deze bijdrage was heel eenvoudig: het materiaal van de *RND* te bevragen naar gegevens waarin negatie potentieel herhaald kon worden met ‘stapelende’ functie. Het zo verzamelde materiaal leidde tot een meer dan verrassende conclusie. De distributie van opgaven met en zonder negatieherhaling bleken voor de drie systematisch te onderzoeken constructies heel erg te verschillen in diverse delen van het taalgebied. Een echte verrassing was dat eigenlijk niet voor *niet veel* (*niet*) *meer*, dat door Paardekooper zelf op goede gronden buiten het algemene plaatje gehouden was. Negatieherhaling is hier vrijwel beperkt tot de zuidelijke gewesten, grotendeels in België. Dat wijst op een relatief recente evolutie.

Absoluut onverwacht zijn de afwijkingen voor de twee andere voorgelegde expressies. Op basis van Paardekooper z’n voorstelling had verwacht mogen worden dat negatieherhaling in *nooit* (*g*)*een minuut* (*te laat*) een stuk frequenter voor zou komen dan in *nooit* (*niet*) *ver*. Die hypothese wordt ook overtuigend bevestigd in het grootste deel van het taalgebied. Maar in het Oost- en

²¹ In grote delen van het gebied konden zinnen met dit *maar* het negatieve partikel *en* bevatten; dat wijst natuurlijk ook weer op ‘onderliggende’ negativiteit: *maar = niet meer dan*).

Zeeuws-Vlaams, het grootste deel van het Brabants en in zeker mate ook het Limburgs zijn de verhoudingen heel anders (met eventueel zelfs een omkering van het kwantitatieve patroon), en dat is in nog véél sterkere mate het geval in het Fries, dat negatieherhaling vooral bij *nooit (niet) ver* laat zien. Zowel in het zuiden als in Friesland valt ter verklaring te denken aan een verre-gaande grammaticalisering, en daarmee samenhangend de-functionaliser-ing van bepaalde combinaties, waardoor dus b.v. *nooit niet, nergens niet, nie-mand niet* tot een soort (contact)-samenstellingen zijn samengegroeid. Verder onderzoek is aangewezen, maar dat kan zeker niet op basis van het RND-materiaal, dat nu eenmaal zelden of nooit informatie over de functionaliteit van (alternatieve) constructies geeft.

Hoe het komt dat grammaticalisering beperkt is tot de noord-zuid-extremen, en dat daarbij dan nog eens een enorm verschil bestaat tussen het zuiden, met consequent grammaticalisering in twee heel verschillende constructies, en het noordelijke Friesland, met alleen maar grammaticalisering in een deel van één enkele constructie, is zonder een diepgaand onderzoek van taaldocumenten uit het verleden een niet te beantwoorden vraag.

Ten slotte levert een globale analyse van het RND-materiaal nog een niet onbelangrijke vaststelling op: in de dialecten waar negatieherhaling wel voor-komt, maar niet dwingend is, is Paardekooper z'n verklaringmodel voor de negatieherhaling ('stapeling' met intensifiërende functie) maar één van de mogelijkheden: het is waarschijnlijk heel valabel in het grote noordelijk-westelijke gebied, maar niet in Friesland, en evenmin in het Oost- en Zeeuws-Vlaams, het noordelijke en centrale Brabants en het Limburgs. Of met andere woorden: grammaticalisering van de negatieherhaling kan gepaard gaan met functionele opsplitsing van grammaticale koppels die daar het gevolg van zijn, maar een automatisme is dat zeker niet.

Bibliografie

- G. De Schutter** (2009): "De ontwikkeling van negatiepatronen met niet-negatieve onbepaalde kwantoren in de Midden- en Zuid-Brabantse dialecten", in *Taal en Tongval* 61, 1-20.
- P.C. Paardekooper** (2015a): "Meervoudige uitdrukking (stapeling) van negatie, vooral in het Nederlands", in *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, 125, 2015 [2016], 15-144.
- P.C. Paardekooper** (2015b): "Negatieve woorden en hun positieve tegenhangers, vooral in *dan/als/of*-groepen", in *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, 125, 2015 [2016], 145-259.

- J.L. Pauwels** (1958): *Het dialect van Aarschot. I. Tekst*. Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- V.F. Vanacker** (1965): “Tegenstellingen bij een negatiesyntagma in de Zuidnederlandse dialecten”, in *Taal en Tongval* 17, 41-50.